

Rybany – námestie. Overenie metódy pre spracovanie územného plánu zóny SAŽP

Ivana Lisická, Zuzana Vydarená

20. storočie býva označované ako storočie informácií, v prípade Slovenska sa však dá nazvať aj storočím spoločenských zmien. Na tomto mieste by sme chceli spomenúť len dve z nich.

Nástup socializmu a následnej kolektivizácie mal za následok zánik drobných polí delených remízami, ako aj úplnú zmenu predchádzajúceho spôsobu života vidieckeho obyvateľstva. Namiesto dvadsaťštyrihodinovej starostlivosti o súkromné hospodárstvo nastupuje osem a polhodinový pracovný čas a práca v sústredenej výrobe mimo obytnej časti sídla. Strediskové obce znamenajú nielen lepšiu dostupnosť služieb, ale aj zvyšovanie životného štandardu. Stúpa nielen informovanosť, ale aj životná úroveň a vznikajú nové požiadavky na bývanie, ktoré majú za následok postupný zánik pôvodného typu vidieckej architektúry s väčšinovým pomerom hospodárskych budov.

Zamatová revolúcia a následná dekolektivizácia mali znamenať návrat k pôvodnému spôsobu života, starostlivosti o vlastné hospodárstvo. Lenže súčasná generácia vidiečanov nemá záujem opustiť svoj vysoký životný štandard. Dochádza k novej vlne vyľudňovania vidieka, ktorý začína slúžiť len ako dovolenková a víkendová oddychová zóna. Pôvodné domy sa menia na chalupy a chaty. Valorizácia cien znamená zvyšovanie už aj tak vysokého nájomného v mestských sídlach, čo zasa spôsobuje návrat bývania na dedinu. S tým súvisí výrazný prenos mestského spôsobu života aj na vidiek a s tým spojené aj prenikanie netypických stavebných štruktúr - mestských víl - do vidieckych sídiel.

Obrovský boom informácií z predtým tabuizovanej západnej Európy a zámoria prináša so sebou aj bezduché kopírovanie zahraničných stavebných štýlov, ktoré "sme videli na lyžovačke v Alpách, dovolenke v Španielsku" alebo "v tom úžasnom televíznom seriáli". Majitelia často šperkov vidieckej architektúry netušia, čo vlastnia a túžia po dome s balustrádou alebo aspoň hrádzenou konštrukciou. Neuvedomujú si, že práve malebné hrádzené domy sa v západných krajinách zachovali len vďaka uvedomenosti kompetentných ľudí. Preto je pre zachovanie ešte existujúcej kultúry autenticity nášho vidieka nutné vykonať niečo podobné: dôsledne zhodnotiť zachovaný stav a vyvojujú perspektívu a tieto vzájomne regulovať

Slovenská agentúra životného prostredia na základe existujúceho zákona (pozri Zoznam použitej literatúry) vypracovala metodiku pre spracovanie územného plánu zóny. Súčasťou našej práce bolo aj overenie tejto metodiky a jej schopnosti vplyvať na reguláciu zachovania kultúrneho dedičstva a zabezpečenia súčasných i budúcich životných potrieb.

1. Predmet záujmu a zdôvodnenie práce

Obec Rybany leží v ťažisku trojuholníka tvoreného okresnými mestami Bánovce nad Bebravou, Topoľčany a Partizánske. Má výrazne poľnohospodársky charakter. Pôvodne bola poddanskou obcou v "trvalom a neodvolateľnom" vlastníctve ostrihomského arcibiskupstva pod správou trnavského, neskoršie nitrianskeho biskupstva. Obec mala aj isté kráľom potvrdené slobody, napríklad slobodu voľbu obecnej samosprávy na čele s richtárom a úľavy na poplatkoch.

Impulzom pre naše zadanie v rámci Integrovaného ateliéru v zimnom semestri školského roka 1999 - 2000 bola iniciatíva starostu obce a obecného zastupiteľstva obce Rybany, ako aj Slovenskej agentúry životného prostredia - stredisko Nitra, ktorí požiadali našu Katedru ochrany a tvorby v pamiatkovom prostredí o spoluprácu. Táto iniciatíva vyplynula z absencie vyhovujúcej dokumentácie sídelnej štruktúry a zároveň ponúkala možnosť overenia Metodiky pre spracovanie územného plánu zóny, vypracovanej práve SAŽP podľa v súčasnosti platného zákona.

Najaktuálnejším problémom v obci sa ukázalo stanovenie regulatívov pre zónu námestia (správnejšie by bolo *návšia*). Pôvodne cezeň pretekal potok, viedla cesta a v jeho homej časti stál už v období gotiky farský kostol. Azda práve vďaka nemu sa obec nevyvíjala do podoby typickej radovej uličnej alebo potočnej dediny, ale návšie vytvorilo uzavretý tvar pretiahnutej okrúhlice s lúčovito sa

rozbiehajúcimi hranicami parciel v uzáverách, tzv. "ušniciach" a s uskakovanou uličnou čiarou. Predstavitelia obce si už v sedemdesiatych rokoch uvedomili zvláštnosť tohto javu a stanovili na toto územie stavebnú uzáveru až do vypracovania vyhovujúcej územnej dokumentácie. Územný plán námestia z polovice osemdesiatych rokov potieral totiž pôvodnú parceláciu, asanoval najstaršiu a najhodnotnejšie skupinu domov a nahradzoval ich indiferentnou zástavbou dvojdomov s uskakovaným priečelím na združených parcelách.

2. Postup práce

Vychádzajúc z už spomínanej Metodiky pre spracovanie územného plánu sme postupovali tradičným spôsobom spoznávania neznámeho prostredia. Ale skôr, než sme sa mohli venovať analýzám, bolo nutné aktualizovať mapové podklady a zamerať súčasný skutkový stav námestia, pretože katastrálne mapy nezodpovedali realite. Až potom sme mohli vypracovať výkresy širších dopravných vzťahov, funkčno-prevádzkovej analýzy, demografickej analýzy, stavebno-technickej analýzy, stavebno-historického vývoja a aj súhrnu problémov. Metodika pracuje len s limitami v pôdorysoch, takže základné analýzy nedostatočne vystihovali architektonicko-kompozičnú a hodnotovú situáciu na námestí. Vypracovali sme preto vlastné dopĺňujúce rozbor.

2. 1 Urbanistická historická analýza sídla a zóny

Táto analýza poukázala na zvláštny tvar a parceláciu námestia, ako aj na dôslednú izolovanosť jednotlivých domov. Dokonca aj v prípadoch neskoršej dostavby zostal ponechaný voľný prejazd na dvor.

Podrobnejším skúmaním sme overovali okrúhlicový tvar námestia vo viacerých publikáciách (treba podotknúť, že je ich žalostne málo). Čistá a zreteľná okrúhlica na území Slovenska sa spomína iba v prípade Spišskej Soboty.

Rybany boli jednou z obcí zaradených do výskumov pre Etnografický atlas Slovenska. V tomto atlase je obec uvedená ako uličný typ. Overovaním vzhladov ostatných obcí tohto typu vystúpili základné rozdiely. Uličný typ obce je charakteristický rovnobežným radením jednotlivých parciel. Tomu však zodpovedá iba stredná časť námestia v Rybanoch. Len jedna obec - Hurbanovo, časť Bohatá - vykazuje náznaky uzatvárania uličného typu lúčovite sa rozbiehajúcimi hranicami parciel, ale v oveľa menšej miere, ako je to v Rybanoch. Takéto tvarovanie uzáverov je unikátom, ktorý sa opakuje len v už spomínanej Spišskej Sobote. Jej námestie je však vo svojej pozdĺžnej osi širšie v pomere k dĺžke priečnej osi a má kompaktnú uličnú čiaru, čím pôsobí uzavretejšie a mestskejšie.

Keďže v Rybanoch išlo o pôvodné návšie, snažili sme sa o komparáciu s inými obcami tohto typu. V literatúre sme však narazili len na obec Lukovišťa, ktorej urbanistická forma takisto nezodpovedala hľadanému tvaru.

Dospeli sme k záveru, že v prípade námestia v Rybanoch ide o unikátny hybridný tvar okrúhlice s úšnicovými uzávermi a radového uličného typu.

2. 2 Historická analýza zástavby

V nadväznosti na historický urbanistický vývoj sme sa podrobnejšie zaoberali aj charakteristickým typom zástavby. Analýzou jednotlivých domov námestia v pôdoryse i v pohľade bolo možné objektívne stanoviť charakteristický typ domu na námestí. Išlo o trojpriestorový obytný dom z nepálenej tehly s dvojsovou fasádou, čelným prekrytým vstupom do dvora cez gánok s drevenými aj murovanými stĺpmi a neprekrytým vjazdom - typ charakteristický pre Podunajsko a časť juhu Malokarpatskej oblasti.

V pôdorysnej analýze vystúpili celé plochy súvislej pôvodnej zástavby v relatívne čistej typovej podobe. Takáto vysoká miera zachovalosti v kompaktnej podobe predstavuje významnú urbanisticko-architektonickú a historickú hodnotu v regióne a prakticky aj na celom území Slovenska.

Zóna námestia ako vybraná vzorka obce predstavuje časovo prierezový dokument vývoja obytnej architektúry na vidieku za posledných sto rokov. Napriek prevažujúcemu typu neznamená presné opakovanie foriem a prvkov. Základný typ variuje v nadväznosti na meniace sa požiadavky v jednotlivých obdobiach, zachovávajúc si regionálny charakter (okrem niekoľkých výnimiek z posledného obdobia).

Typový prehľad všetkých domov sme spracovali do prehľadnej tabuľky (pozri prílohy).

2.3 Kompozičná analýza

V nej sme sledovali v pôdorysnej i pohľadovej forme rytmiku parciel, ich zastavenej i nezastavenej časti, predzáhradiek, vstupov, vjazdov, typy okenných otvorov a ich rytmus v rôznych úrovniach.

V urbanistickej kompozícii sme sa zamerali na významovú, hodnotovú a hmotovú hierarchiu jednotlivých objektov v rámci námestia.

Ako významová, hodnotová a historická dominanta pôsobí v námestí už od obdobia gotiky farský kostol. Jeho pôvodnú hmotovú dominanciu podporuje aj hlavná os námestia. Podobne ju podporoval aj park z 50. rokov, komponovaný v súlade s osou námestia. Nedostatočnou sadovníckou kontrolou prerástol preň vhodnú výšku a stal sa rušivým prvkom, rovnako ako neúmerne rozmerný pamätník padlým hrdinom v 2. svetovej vojne, tvoriaci novú dominantu námestia. Napriek všetkým nedostatkom park aj s pamätníkom predstavuje pre ľudí určité pozitívum, preto sme nenavrhovali jeho zrušenie, iba úpravu. Pri tej príležitosti sme vykonali vegetačnú a kvalitatívnu pasportizáciu.

2.4 Regulatívy

Na základe našich doplňujúcich analýz sme skonštatovali objektívne posúdenú hodnotu neopakovateľnosti, pôvodnosti a historicko-vývojového dokumentu. Z toho vyplynula potreba ich ochrany. Táto ochrana bola zohľadnená v návrhu regulatívov.

Pri stanovení regulatívov sme reagovali na výsledky pracovných analýz reguláciou aktivít v troch oblastiach: stavebnej, architektonicko-urbanistickej a legislatívnej.

V stavebnej oblasti sme navrhovali regulovať: pôvodnú parceláciu, pôvodné umiestnenie domov na parcelách, stanovenie ich maximálnej dĺžky a šírky aj pre už neexistujúce domy. Predmetom regulácie by mali byť i predzáhradky, ktoré sa ukázali byť jedným zo súčasných charakteristických javov námestia, ako aj osovosť fasád, výška a tvar striech, výška ríms, umiestnenie vstupov, vjazdov, materiállová báza domov i oplotenia.

V urbanistickej oblasti sme navrhli zachovať charakter pôvodnej uskakovanej uličnej čiary a úpravu krajnice cesty.

Problém, vzrastlej zelene parku a nevhodnú výšku pamätníka sme navrhli riešiť vytvorením priehľadov a znížením výšky a úpravou hmoty pamätníka. Tak by sa vrátila farskému kostolu jeho pôvodná dominancia. V neposlednom rade sme sa venovali aj návrhu dopravných a kompozičných vzťahov námestia ako celku k okoliu a aj jednotlivých jeho častí navzájom.

Súčasťou legislatívnej oblasti bol aj návrh bližšie nešpecifikovanej legislatívnej ochrany, jednak vzácneho dochovaného urbanistického celku, jednak najhodnotnejších najzachovalejších domov najstaršieho typu.

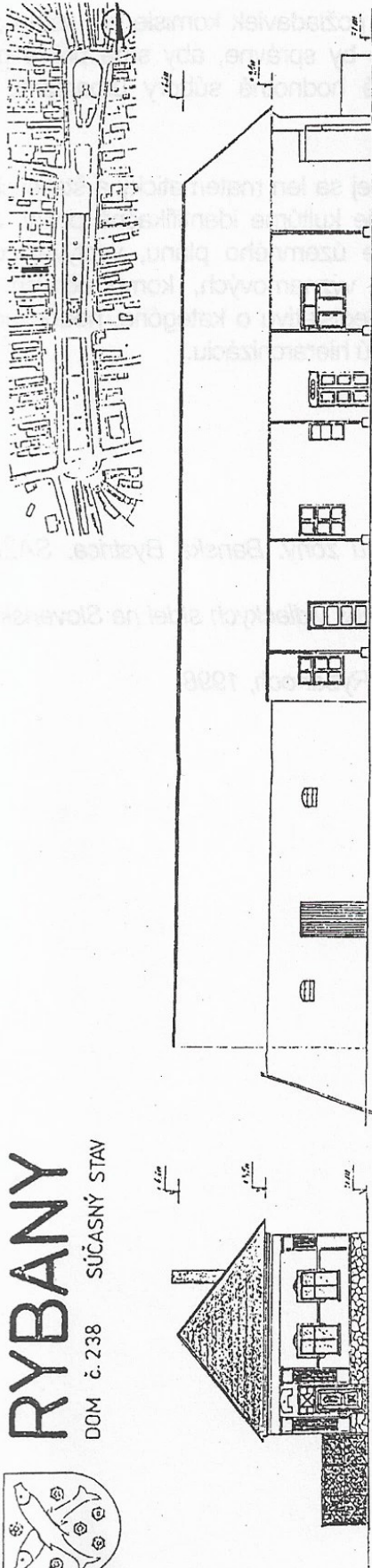
4. Záver

Táto práca poukázala na skutočnosť, že aj v obciach, ktoré neboli pamiatkovo skúmané a chránené, môžu sa vyskytovať jedinečné historické objekty či súbory, ktoré je potrebné chrániť ako z hľadiska hodnoty historického dokumentu, tak aj kvôli zachovaniu lokálneho charakteru sídla.

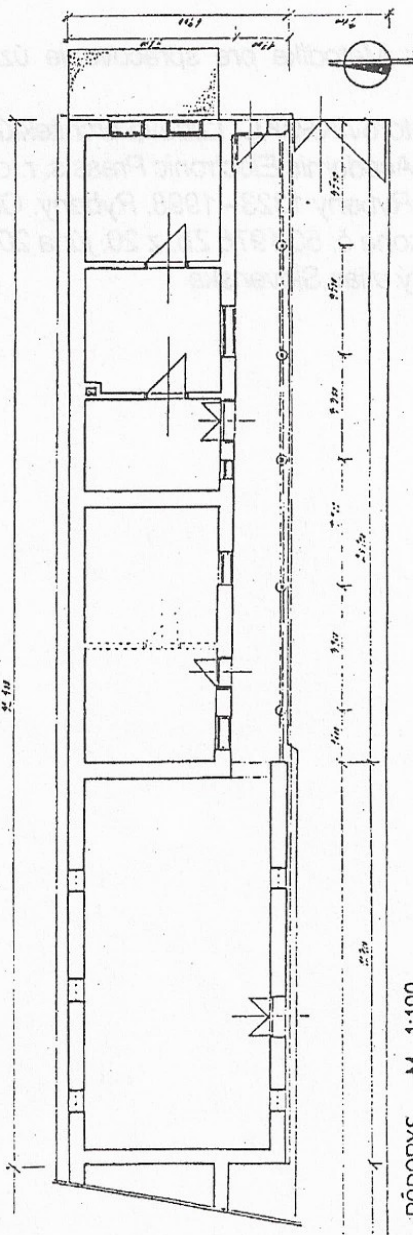
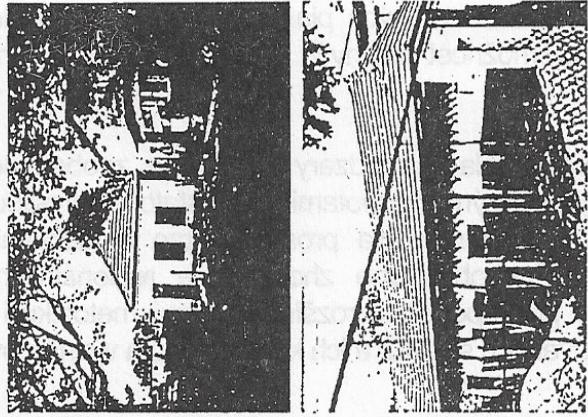
RYBANY

DOM č. 238 SÚČASNÝ STAV

ČELNÝ POHĽAD M 1:100

POHĽAD Z DVORA M 1:100

PÓDORYS M 1:100

TEMA ZADANIA	Nový moderný národný štátny ústav
ORIGIN ZADANIA	Bratislava
PREDMET	Architektonický návrh
ŠKOLSKÝ ROK	1999/2000
STUDENT	Ivana Lisická
VEDÚCI PRÁCE	Prof. Ing. arch. J. Čížek

..... PREDNÁVĚŠOVANÝ PRŮBĚH A PŘÍKLADY K ÚPRAVĚ

Ivana Lisická, Zuzana Vydarená - Rybany

V súčasnosti boli výsledky tejto práce poskytnuté SAŽP a obci, pričom návrh regulatívov je v pripomienkovom konaní.

V najbližších piatich rokoch stojí pred Slovenskom v rámci požiadaviek komisie pre vstup do EÚ veľká úloha: inovácia územných plánov miest a obcí. Bolo by správne, aby sme práve my architekti využili túto možnosť zachytiť dosiaľ nezaznamenané hodnotné súbory urbanizmu a architektúry.

Naša práca poukázala na medzery v Metodike, zaoberajúcej sa len matematicky a štatisticky zmerateľnými a vyjadriteľnými hodnotami. Nedostatočne vystihuje kultúrne identifikačné prvky. Je však určujúcou mierou poznávania prostredia pre spracovanie územného plánu, vyplývajúcou z platnej legislatívy. Pre objektívne zhodnotenie regionálnych významových, kompozičných a historických kvalít je preto potrebné rozšíriť súčasnú metodiku i legislatívu o kategórie, hodnotiace priestorovosť spracúvaných štruktúr a ich kompozičnú a významovú hierarchizáciu.

Použitá literatúra

1. Kavčáková: *Metodika pre spracovanie územného plánu zóny*. Banská Bystrica. SAŽP, 1998
2. Kolektív autorov NPaKC: *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídel na Slovensku*. Bratislava. Academic Electronic Press s. r. o., 1998
3. Škreká, J.: *Rybany 1323 - 1998*. Rybany. Obecný úrad v Rybanoch, 1998
4. *Novela Zákona č. 50/1976 Zb. z 20. júna 2000*
5. *Etnografický atlas Slovenska*